

POLITIKAI KULTÚRA, TÁRSADALMI RÉSZVÉTEL

Farkas András

A demokrácia fogalmának változása egyetemi hallgatóknál a rendszerváltozás folyamán

Az 1989 óta folytatott longitudinális és kultúrközi vizsgálsorozatban tanulmányoztam az egyetemi hallgatók politikai fogalmi rendszerének, gondolkodásmódjának változását. A számos adatfelvételi eljárással nyert eredménye közül itt az egyetemi hallgatók által a demokráciáról írt esszék tartalomelemzését mutatom be.

A vizsgált minta nem reprezentatív, a levont következtetések ennek megfelelően legfeljebb a vizsgált egyetemistacsoportokra érvényesek. Az eredmények mindazonáltal szimptomatikusak és több újabb keletű vizsgálattal egybehangzó összképet mutatnak.

Az adatfelvétel időszaka: 1990 és 1995 között évente megismételve.

Az adatfelvételben részt vevő személyek: évenként 50-50 fő budapesti bölcsész- és műegyetemi hallgató (követéses vizsgálat három szakaszban).

Az adatfelvételi eljárás: egyoldalas írásos esszé készíttetése egy hosszabb kérdőíves felmérés részeként. A feladatot a személyek anonimitásuk megőrzése mellett otthon végezték el. A kérdés 1992 és 1995 között a következőképpen hangzott: *Mi a véleményed a demokráciáról általában, és mi a véleményed a demokrácia jelenlegi magyarországi formájáról?* A kérdést 1990-ben, a parlamenti választások időszakában a fenti módon nem lehetett feltenni, itt a kérdőívben a következő két megfogalmazás szerepelt: *Mi a demokrácia? Várhatóan hogyan befolyásolják a jelenlegi társadalmi-politikai események életed alakulását, mi az egyén szerepe a demokráciában?*

Az eltérő kérdések miatt a tartalomelemzés eredményei az 1992-től 1995-ig terjedő időszakokra hasonlíthatók össze közvetlenül, az 1990-es adatfelvétel eredményeit néhány példán keresztül próbálom meg érzékeltetni. A tartalomelemzés eredményei a következőkben foglalhatók össze:

1. A pozitív megállapítások részaránya általában a demokráciáról a teljes szöveg-hosszat tekintve 1995-re az 1992-es érték egyharmadára csökkent. Ezzel egyidejűleg nőtt a negatív és különösen az ambivalens (*a tulajdonképpen jó lenne, de...* típusú) megállapítások részaránya.

2. A demokrácia magyarországi állapotát végig igen kritikusan ítélték meg a hallgatók, 1995-re a pozitív megállapítások a szövegekből teljesen eltűntek.

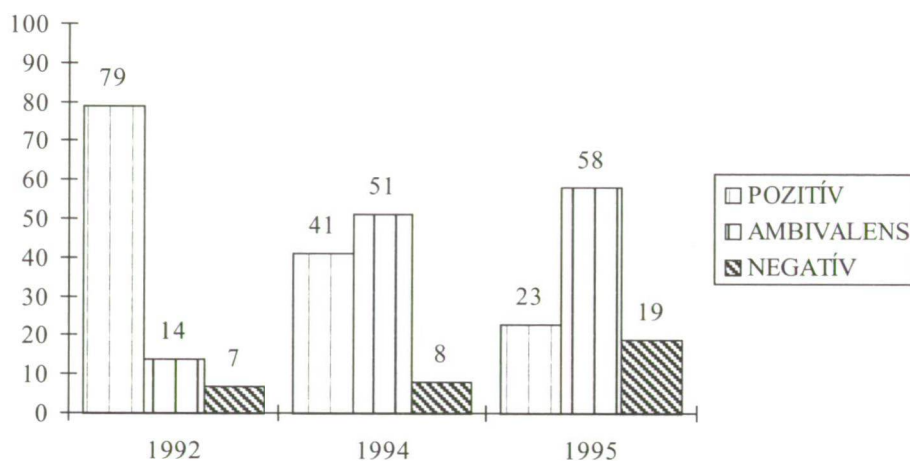
3. A bizonytalanságot, illetve visszafogottságot sejtető személyes megfogalmazásokat (*úgy hiszem, én úgy gondolom stb.*) alkalmazó személyek száma 1992-ről 1995-re a felére csökkent, az érzelmetli megfogalmazásokat használó személyek száma a kétsze-

resére nőtt, a vágy jellegű megfogalmazásokat (*bárcsak, szeretném ha stb.*) alkalmazók száma megefeleződött.

4. A vizsgált időszakban fokozatosan eltűntek a szövegekből a múlt- és jövőidejű mondatok.

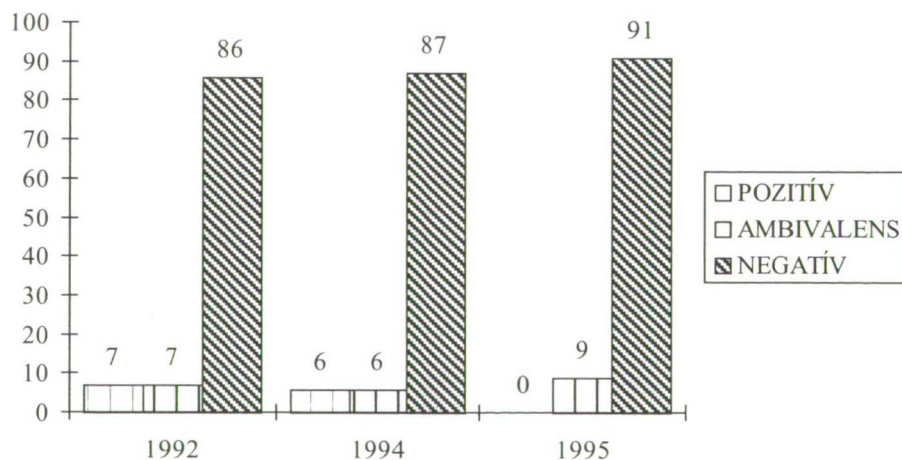
A demokrácia általában

A megállapítások megoszlása

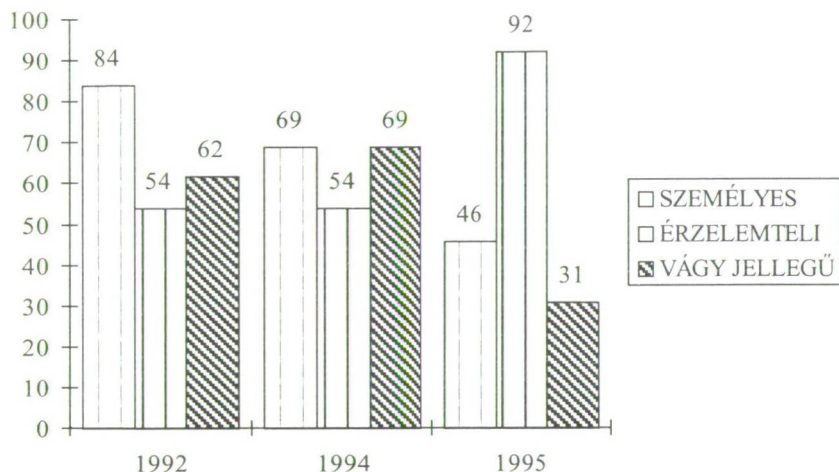
A magyarországi demokrácia

A megállapítások megoszlása

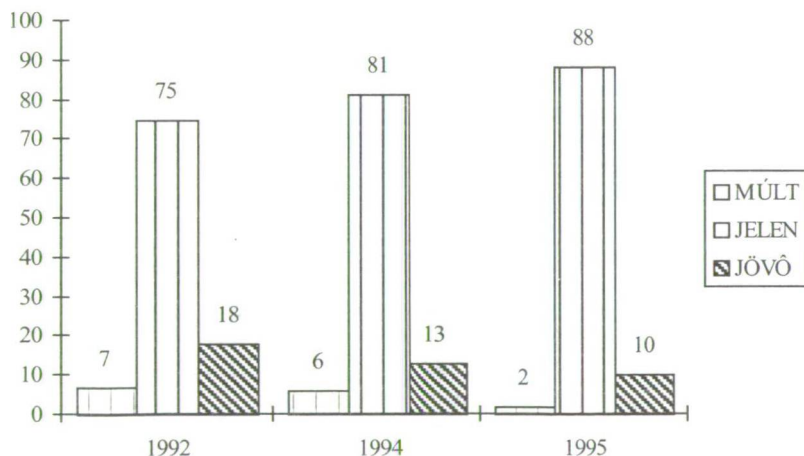
Karakteres megnyilvánulások (A demokrácia esszéikben)

A vizsgálatban részt vevők százalékában

Időbeli viszonyok (A demokrácia esszéikben)

A megállapítások megoszlása

Az 1990-es adatfelvételkor a demokrácia fogalmának kifejtésekor a személyek túlnyomó többsége néhány demokratikus szabadságjog, így a sajtó-, gyülekezési és véleménynyilvánítási szabadság felsorolására szorítkozott, továbbá a jog előtti egyenlőséget és a szabad, többpárt rendszeren alapuló választást említette meg. Az intézményrendszer elemei közül a parlament szerepét hangsúlyozta. A megfogalmazások meglehetősen ár-

nyalatlanok és iskolás jellegűek, néha kifejezetten naivak voltak. Túlnyomórészt visszafogott optimizmust fejeztek ki, továbbá egyértelmű érdeklődést az átalakulási folyamatok iránt. A következőkben néhány jellemző részletet mutatok be az 1990-es esszékből.

Az első egy műegyetemista kijelentése, amelyben a nyilatkozókra egyébként 1990-ben egyértelműen jellemző tolerancia fejeződik ki: „*A demokrácia az emberek, egyének sajátja, így az enyém is. Elmondhatom a véleményem, kritikát gyakorolhatok, megválaszthatom saját vezetőimet. De ehhez másnak is joga van, és ha a véleményemmel kisebbségben maradok, akkor azt tudomásul kell vennem.*”

A fiatalok általában nem kívánnak aktívan részt venni a politikai folyamatok alakításában, ugyanakkor igen nyitottak és érdeklődnek irántuk. Ezt fogalmazza meg például az egyik bölcsész a következőképpen: „A demokráciát mostanában érzem először; eddig csak tanultam róla. Saját helyem csak annyi, hogy figyelem a körülöttem levő világot, igyekszem határozott véleményt kialakítani a most zajló társadalmi folyamatokról és a szereplőkről. Szavazni természetesen mindkét alkalommal elmentem, ez nagyon fontos volt nekem. Egyedül ilyenkor szólhat bele a nagy többség a sorsát irányító döntésekbe.”

1990-ben a hallgatók többsége egy harmadik utas megoldás után áhítozott. Az egyik hallgató szavaival élve az „*emberarcú kapitalizmus*” iránt, amelybe bizonyos fékek vannak beépítve: ahol a társadalmi különbségek nem nőhetnek korlátlanul, ahol egyes rétegek elszegényedése nem folytatódhat megállíthatatlanul, ahol az esélykülönbségek növekedésének maga a rendszer szab gátat.

A jövőre nézve az esszék túlnyomó többsége visszafogott optimizmust sugárzott. Íme az első példa: „*Bízom benne, hogy egy új, eredményes gazdaságpolitikával az új vezetés valamelyest enyhít majd a problémákon, és néhány év múlva talán emelkedhet kissé az életszínvonal. Remélem a diplomának nagyobb becsülete lesz most, mint az előző rendszerben, és nem kell majd elpazaroltnak éreznem az egyetemi éveim.*”

Az optimizmuson kívül a megkérdezettek az is jellemző, hogy a demokráciát nem hozzák összefüggésbe esetleges pártpreferenciájukkal. Az első esszérészlet: „*Valószínűleg megszilárdul a parlamentáris demokrácia. Lehet kormányválság, de ez nem tragédia. A gazdasági gondok (külföldi segítséggel) fokozatosan enyhülnek, bár ez sokáig tart majd. Magyarországon nem lesz nagy jólét mostanában, de stabilizálódik a társadalom.*” Majd a másik példa: „*Nagyon nehéz a jelenlegi helyzet alapján megítélni, mi fog következni. Az biztos, hogy a válságterületekből sok minden nem fog megvalósulni... Nem az a legfontosabb, hogy melyik párt fog kormányozni, hanem hogy több párt van, amelyek ellenőrizni tudják egymást. Remélhetőleg a parlament nem lesz egy szabadon mozgatható báb, hanem értelmes, tudással rendelkező emberek gyűlekezete.*”

Nem minden megkérdezettre jellemző azonban ez a visszafogott magabiztosság már 1990-ben sem. Egy műegyetemista esszérészlet: „*Az egyén szerepe a demokráciában odáig terjed, hogy a szavazataival valakinek a kezébe adja a hatalmat... Míg a választások előtt az egyéntől függ a «demokratikus» hatalom, úgy a választások után a «demokratikus» hatalomtól válik teljesen függővé az egyén, és bármit csinál egy szem magában, akkor sem tud változtatni.*”

Végül egy másik kétkedő vélemény: „*Nem látom, hogy az egyének bármilyen hatása lehetne a folyamatokra... Arról, hogy mi az én helyem a demokráciában, nem tudok mit mondani. Mert nem látom a demokráciát. Azt látom, hogy a korábbi egy kutya helyett most öt rontott rá a csontra, a korábbi lusta szuszogás helyett pedig féltékeny morgás hallatszik.*”

A viszonylag pozitív és optimista összkép már lényegében 1992-re elromlott, hogy 1995-re végképp összeomljon. A negatív hazai tapasztalatok a demokrácia intézményének általános megítélésére is visszahatottak. A fokozatok a demokráciáról szóló esszék tartalomelemzésének eredményeit bemutató diagramokon is nyomon követhetők.

1992-ben az *általában vett demokráciánál* még túlsúlyban vannak a pozitív szövegelemek. A teljes esszék szövegösszeállításában a megállapítások 79%-a pozitív. Ez az arány 1994-re, a választásokat követő két hétre már 41%-ra süllyed, hogy 1995-re 23%-on landoljon. Ezzel egyidejűleg fokozatosan növekedik az ambivalens és a negatív megfogalmazások aránya. Az elemzések az 1990-esekhez képest sokkal komplexebbek, részben ez a komplex megítélés, sokoldalú megközelítés eredményezi az ambivalens állítások dominanciáját. A demokrácia szinte minden eleménél egyidejűleg jelen vannak pozitív és negatív oldalak, hatások, értelmezések.

A *magyarországi demokrácia* megítélésénél már 1992-ben a negatív megállapítások túlsúlya érvényesül. Csak elvétve fordul elő pozitív vagy ambivalens értékelés. Szomorúan kell tudomásul vennünk, hogy az egyértelműen pozitív megállapítások a magyar viszonyok demokráciájára vonatkozóan a megkérdezettek szövegeiből 1995-re egyszerűen eltűnnek.

A következőkben a személyek néhány karakteres megnyilvánulására hívnám fel a figyelmet: ezek a személyes, az érzelmileg telített és a vágy jellegű megállapítások.

A bizonytalanságot kifejező, a környezet által nem feltétlenül visszaigazolt tartalmú, de legalábbis a kritikai élt tompítani kívánó személyes megfogalmazás, amelyet az „úgy vélem”, „azt hiszem”, „szerintem” stb. kitételeken érhetünk tetten, 1992-ben a személyek 84%-ánál fordult elő. Ez az arány az évek során egyre csökkent: 69, majd 46%-ra, azaz a személyek megállapításaikban lényegesen biztosabbakká váltak, kijelentéseiket nem tompították bizonytalanságot sejtető nyelvi formákkal, mintegy „ex cathedra” fogalmaztak. Ezzel egyidejűleg az 1992 és 1994 közötti stagnálást követően 1995-re ugrásszerűen megnövekedett azon személyek aránya, akik érzelemmel telített megfogalmazásokat alkalmaztak.

Vegyünk néhány példát az érzelmetli megfogalmazásokra 1992-ből: „*Elég szomorú lenne, ha ez lenne az igazi demokrácia.*” „*A mai magyar demokrácia formája visszataszító.*” „*A magyar demokrácia szerintem pszeudodemokrácia, szövirág. A demokráciát nem lehet csupán törvényekkel alakítani, hanem ahhoz kulturáltság, tolerancia és önismeret is kell.*” „*Elég nehezen tudom elfogadni, hogy a demokratikus jogrend csak intézményekben nyilvánul meg, és a politikusok gondolkodásában nem. Szeretném, ha a magyar demokrácia humánusabb, szociálisan érzékenyebb és «szakértőbb» lenne.*”

Az évek előrehaladtával a megfogalmazások egyre keményebbek, pesszimizmust, tehetetlenséget fejeznek ki. Bemutatunk két példát a demokráciaesszékből 1994-ből, egy sommásabb megfogalmazást és egy érvelőbb, jobban kifejtett véleményt.

Íme az első egy műegyetemi hallgatótól: „*A gerinc teljesen elveszett az emberekből. Az adott gazdasági helyzetben nem véletlen, hogy minden szélsőséges ideológia felveti a fejét, és akad, aki hűen szolgálja azt... Itt nem demokrácia, hanem kormány sugalmazott diktatúra van.*”

És a másik egy bölcsészről: „Az európai típusú demokrácia a legjobb választásnak tűnik az emberiség repertoárjából. Ez nem jelenti azt, hogy hibátlan, sőt! A fogyasztói társadalom szerkezete szűk sémákba szorítja az embereket, «egydimenzióssá» sorvasztja őket, és ez a politikára is igaz. Magyarországon átvettük a demokrácia intézményeit, de nem tanultuk meg az íratlan szabályait. A magyar demokráciát olyan emberek próbálják meg csinálni, akik egy tekintélyelvű társadalomban nőttek fel, és ez benne maradt a viselkedési mintáikban. Nincs rálátásuk saját korlátaikra. Ezért a magyar demokrácia suta, felemás, bicegős. Pont a lényeges részek hiányoznak belőle: igazi tolerancia, a másik tisztelete, véleményének igazi meghallgatása, respektusa.”

Végül három véleményt idézek az 1995-ös év demokráciájáról.

Az első egy műgyetemistától: „Az igazi demokrácia megvalósíthatatlan. Soha nem lehet legyőzni az egyéni érdekek elsőbbségét. Az emberek úgy hiszik, hogy megvan az esélyük a demokratikus viszonyok megteremtésére, és aszerint élhetnek. Ez azonban csak külsőség, amit elhitetnek az emberekkel.”

Egy bölcsész esszéíráslet: „A gyakorlatban, az egyszerű ember mindennapjaiban – szubjektív okok miatt – a demokrácia kevésbé megvalósítható. A véleményt nyilvánító ember az állását, a biztonságát kockáztatja, holott demokratikus joga van a véleménynyilvánításhoz. Sok idő szükséges, hogy a demokrácia ne csak az erősek lehetősége legyen. Szerintem itt a pénz az, ami a legfőbb hatalom. Annak van joga, igazsága, lehetősége (egészséghez, tudáshoz stb.), aki azt meg tudja vásárolni.”

Egy másik bölcsészvélemény: „Jelenleg Magyarországon a demokrácia nem működik. A rengeteg szélsőség és belső ellentmondás lehetetlenné teszi egy egészséges demokrácia kifejlődését. Az elmúlt 40 évben felgyülemlett feszültséget az emberek nem tudják máshogy feloldani, csak a demokrácia által nyújtott szabadságjogok túlzott kihasználásával, az azokkal való visszaéléssel... Az egymást váltó kormányok csak önös érdekeikkel foglalkoznak, a saját gazdasági jólétüket igyekeznek négy év alatt megalapozni.”

Nos, ha visszapillantunk a grafikonra, valószínűsíthetjük, hogy nem kirívó, extrém, deviáns egyetemi hallgatók megnyilatkozásait hallottuk, hiszen független kódolók az 1995-ös demokráciaesszéikben egyetlen olyan megállapítást sem találtak, amely egyértelműen pozitív jelentéssel rendelkezett volna a demokrácia aktuális magyarországi formáját tekintve. Sőt, mint láttuk egynémely példából, az általában vett demokrácia létét is kétségbe vonják egyes megkérdezettek. Ily módon az illúzióvesztés teljes folyamatát kísérhettük végig a szövegeken az 1990-es visszafogott optimizmustól az 1995-ös visszafogott nihilizmusig.

A grafikon 3. oszlopát még nem vettük szemügyre, pedig szoros kapcsolatban van az illúzióvesztéssel. A sötét oszlopok azt mutatják, hogy a vágy jellegű megállapításokat alkalmazó személyek részaránya 1992 és 1995 között a felére, 62%-ról 31%-ra csökkent. Ezeket a megállapításokat a szövegekben a „bárcsak”, „úgy kellene legyen”, illetve egyszerűen „kell” típusú fordulatok alapján azonosíthatjuk: pl. „Az embereknek fel kell nőni a demokráciához”, avagy „Szeretném, ha a magyar demokrácia humánusabb lenne”. A vágy jellegű megállapítások 1994-re, az újabb választások időszakára enyhe növekedést mutattak, majd egy év elég volt annak felismerésére, hogy nincs több alternatíva, nincs miben reménykedni, az előbbi példáknál

maradva, „Az emberek nem nőnek fel a demokráciához” és „A magyar demokrácia nem lesz humánusabb”.

Egy további érdekes változást figyeltünk meg a szövegeken 1992 és 1995 között: a múltra, illetve jövőre vonatkozó megállapítások aránya fokozatosan csökkent, a jelen magyar, igen ritkán nyugat-európai helyzetre utaló szövegrészek csaknem teljesen kiszorították a többi időt. Úgy is mondhatjuk, hogy a múlt és a jövő csaknem teljes elvesztésének lehettünk tanúi a szövegek elemzése során.

Rendkívül érdekes különbségek vannak az írásban adott rövid elemzések és az indirekt technikával nyert adatok között. Az utóbbiak azt látszanak igazolni, hogy a demokrácia fogalma nem kompromittálódott olyan mértékben, mint az az esszékből látszik.

A szöveges kikérdezési formákkal nyert adatokat sokkal inkább befolyásolják az aktuális, élményszerű hatások, egy tandíjreform, a napi megélhetési gondok stb. Ezen kívül a megkérdezettek általában hajlamosak arra, hogy a szövegekben a problémákra koncentráljanak és ne foglalkozzanak a pozitívumokkal, hiszen azt mindenki tudja. Amiről szólni kell, az a megváltoztatandó.

Az indirekt technikákkal nyert adatok azt mutatják, hogy a demokrácia az érték tekintetében enyhén pozitív. Bár gyenge és instabil, de változó is, ami lehetőséget ad akár egy kedvező irányú elmozdulásra. A tragédia az lenne, ha a „fogalmi térben” a demokrácia jelenlegi állapotában „megfagyna”, ez jelentené a teljes kilátástalanságot, a jövővesztést a megkérdezett egyetemi hallgatók számára.

Horváth Ágnes

Kecskeméti főiskolások és a demokrácia értékei

A Kecskeméti Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi Tanszékén a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kutatási és Fejlesztési Alapjának támogatásával 1994-95-ben a főiskolai hallgatók állampolgári kultúráját, politikai tájékozottságát, a kisebbségekhez való viszonyát feltérképező kérdőíves felmérést végeztünk.¹ Kíváncsiak voltunk arra, hogy állampolgári magatartásukat, véleményüket milyen ismeretek, érdeklődési mezők és értékrendek határozzák meg, gondolkodásmódjuk mennyiben felel meg a modern alkotmányos jogállam követelményeinek.

Az önkitöltéses kérdőívet a Tanítóképző Főiskola és a kecskeméti Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskola hallgatói töltötték ki, így több mint 1000 fő válaszait értékelhettük ki.

¹ A kutatás vezetője és irányítója: Szabó Ildikó szociológus, közreműködői a tanszék oktatói, valamint Marián Béla kutató. A kutatásról eddig megjelent publikációk: Szabó Ildikó–Horváth Ágnes: *Tanítóképzősök elképzelései a kisebbségekkel létesíthető kapcsolatokról*, in.: *Iskolakultúra*, 1995/24.; Szabó Ildikó–Horváth Ágnes–Marián Béla: *Főiskolások állampolgári kultúrája – Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében*, MTA Politika Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 1996.; Szabó Ildikó – Horváth Ágnes: *Magyarok Európában*, in.: *Iskolakultúra*, 1996/11.; Szabó Ildikó – Horváth Ágnes – Marián Béla: *Történelem és politika a főiskolások állampolgári kultúrájában*, in.: *Forrás*, 1997. január.